

HƏSRƏT

AYAQ ALTINDA

Ataların qoyduğu miras yolla getmədik,
Vətənə oğul olub torpağında bitmədik.
Ölənlarla ölmədik, itənlarla itmədik,
Tapdandıb yoxa çıxdı izimiz ayaq altında.

Mədəmizə zor gəlib nəfsi yıxa bilmədik,
Düşdüyümüz quyudan üzə çıxa bilmədik,
Əyriyə baş əydik, düzə baxa bilmədik,
Toz-torpağa bulandı düzümüz ayaq altında.

Sinələrə taxılmır, haray salıb çiçəklər,
Əllərə həsrət deyə vaxtsiz solub çiçəklər,
Gözəllər əsir düşüb, yetim qalıb çiçəklər,
Oqışımızdan bətərdi yazımız ayaq altında.

Bağban ola bilmədik Vətən adlı bir bağa:
Keşik çəkə bilmədik hər daşa, hər budağa,
Qəmli baxışlarımız sancılıbdı torpağa,
Başımızı axtarır gözümüz ayaq altında.

Dilənçiyə, işsizə lağ edib gülürük biz,
Bizdən olduqlarını yəqin ki, bilirik biz,
Bir ola bilmədik ki, biri də bölürük biz,
Birimiz başda gəzir, yüzümüz ayaq altında.

Təmiz adət-ənənə yurdundan qovulubdu,
Əli-ayağı tutan bu torpağa dolubdu,
Ora-bura dəyməkdən əzik-lüzük olubdu.
Dilimiz ayaq altında, sözümüz ayaq altında.

Kimini göz yaşları şərabətk məst eləyir,
Məstlikdən ayılmayan millətə qəsd eləyir.
Alovlanıb alışmışır, qaralıb tüstüləyir,
Ocağımız, odumuz, közümüz ayaq altında.

Necə ki bu torpaqda alıcı var, satan var,
Necə ki bu milləti bir-birinə qatan var,
Kimsə deməsin, bizi, ayaq altında atan var,
Qoymuşuq özümüzü özümüz ayaq altında...

ƏSİR

İllər arxasınca illər daşdı,
Əsirdi qayalar, əsirdi daşlar.
İtgin ruhların göz yaşları
Əsir çəmənlərə yağan yağışlar.

Əsirdi cığrlar, əsirdi yollar,
Bulaqlar əsirdi, çiçəklər əsirdi.
Əsirdi göylərə uzanan qollar
Arzular əsirdi, diləklər əsirdi.

Havamız əsirdi, suyumuz əsir,
Dünyaya baxmağa gözümüz əsir,
Oğlumuz əsir, qızımız əsir
Danışa bilmirik, sözümüz əsir.

Hər yoldan ötinə pay çəkə-çəkə,
Torpağı doğradıq, yurdu payladır.
Dərd əydi belləri tay çəkə-çəkə
Millətə kədəri, dərdi payladıq.

Sərvət düşgünüyü, var əsiriyyə,
Özümüz qandalıq öz qolumuz.
Torpağa düzünə sancılımış tirik
Boylana bilmirik sağ-solumuz.

Göstərək düşməyə haqqın özünü
Dərd-bəla çəkilsin Azərbaycandan.
Lügətdən silməyə əsir sözünü
Çıxartmaq gərəkdir qeyrəti qından.

NƏYİNDƏN YAZASAN

Gülür üstümüze fələklər hələ,
Çadırdə bələnlir bələklər hələ,
Çərmixə çəkilib diləklər hələ -
Nədənsə görünür yolu zillətin.

Tülküyə baş əyir qəfəsdəki şir,
Dünənkı oğrular bu gün olub bir.
İndi çörək üçün zibillik eşir,
Adamlar ortaqdır payına itin.

Əli tutanların gözü hardadı,
Hər şeyə xətt çəkib sərvət, var dadı.
Qarısı bazarda, qızı bardadı
Qadınlar çörəyə satır ismetin.

Hərə alıb-satır öz bazarında,
Aqıl qeyrətsizdi söz bazarında.
Adamdan bahadı qoz bazarında
Aylıq maaşdır kilosu atın.

Bu xalq öz-özünü içindən yıxdı,
Yıxan yıxılana kənardan baxdı,
Hamının dərdi bir, birliyi yoxdu -
Nəyindən yazasan belə millətin?

◆ TƏNQİD VƏ ƏDƏBİYYATŞÜNƏSLİQ

Vəli OSMANLI

“GÖZƏL OLUR
BİZİM ELİN
YAYLAĞI”:

● Abdulla Şaiqin təbiət romantikası

məişətinin bir tərəfidir. Xalqın məişətində canlanma vaxtıdır, oyanışlı, sevincli günləridir.

“Köç” - dağ mövsümündə şəhərdən yaylağa köçən ailələrdən birinin köçüdür. Əhvalatlar ailənin oğlan uşağının dilindən naql olunur. Əvvəldən axırədək bu uşağın gördüklərini, heyranlıqla danışdıqlarını dinləyirik.

Dağa getmək - təbiətin qoynuna varmaq deməkdir. Köç arabasında aylaşib dağ yolu ilə yaylağa qalxdıca təbiətə yaxınlaşırsan. İlk təəssürat “doğma vətənimizin gözəl təbiəti” barədədir. “Səhərlərə məxsus olan nasimənd arabir yarpaqlar qımıldanır, tarlalara, təpələrə, çöllərə xalı kimi döşənmiş lətif, yumşaq otlar, çiçəklər dəniz kimi dalğalanır, yaşıl yarpaqlar arasına sığınmiş quşcuqazlar səs-səsa verib ötürürdü. Göz işlədikcə açıqlıq, yaşılıq, dəralıq, təpəlik, irəlilədikcə qarşımızda bir-birindən daha gözəl təbiət, daha canlı lövhələr açılır. İri, kəla-kötür, atəkləri qaralığın kolları ilə döşənmiş dağlar arasından yuxarı qalxdıca təbiət və hava bütün başqalaşır, insan ürəkədlusu nəfəs alır”.

Uzu dağlara getdikcə təbiət, hava başqalaşır. Ətratin görünüşü də dəyişir. Çöllər yoxuşlara, yoxuşlar təpələrə, təpələr dağlara keçir. Hərəsinin də öz görünüşü.

Dağlara keçid xüsusiədir. Dağların hüzuruna yaxınlaşıdıca sanki onların ərəməti artırır. “Dağların aralı-arası kəsilmir, zəncir kimi bir-birinə hörülmüş, bir-birini qucaqlamış kimi durur. Qocaman bir dağın təpəsinə qalxdıq. Qarşımıza daha böyük bir dağ çıxdı. Bu dağ da əşdiq, çiçəklər səltənəti kimi bir açıqlığa çıxdıq. Bu yer qalın, sıx meşəlik, çilpaq qayalıq, uçurumlu dərələrlə qucaqlamışdı. Uzaqda, bir təpə atəyində beş-on alaçıqdan ibarət bir oba görünürdü...”.

Koçün mənzili elə bu obayadı. Bura yurd yeridir. Arançılarn ənənəvi alaçıq qurub binə saldıqları məkandır. Doğma yurd hissələri, düşüncələri bu yosma obanın simasında cəmləşibdir. Bu obanın hər qarışı, torpağı, daşı əzizdir.

Təhkiyəçinin uşağ olması da, görünür, təsadüfi deyildir. Köç həyatı yurd ehtiyacını doğurur. Yurdu işə bütün tələrruati ilə bir dərs kimi, məktəb kimi uşaqlıqdan öyrənmək gərəkdir. Burada yurd uşağın gözü ilə görünüb qavranılır.

O yerlərdə yaylaq uzun müddətli olur. Əsərdə deyildiyi kimi, köç tədərüki görüüb, araba yola düşəndə məy ayı idi. Oba alaçıqlarının səntyabr ayında da hələ yerində olduğunu görürük. Bu minvalla arançılar ilin tam yansınsı yaylaqda keçirirlər.

Bu yarım ilik müddətdə baş verən yaylaq həyatının əhvalatları əsərdə müəyyən sərgüzəştərlər, lövhələr şəklində müstəqil başlıqlarla verilir. Süjet həmin lövhələrlə irəliləyir.

Lövhələr hadisələrin mərkəzində duran oba ilə başlayır. Obada, sözsüz, hər şeydən əvvəl, insanlarıdır: “Obaya yaxınlaşınca uşaqlar, bir neçə yaşlı qadın və kişi qarşımıza çıxdı. Qoca hamısından əvvəl irəliləyib, salam verdi... O, yumru başlı çomağına söykənərək:

- Sizi dünən gözləyirdik, xoş gəldiniz! - dedi.

Atam:

- Sağ ol, Kərim baba, dünən olmasın, bu gün olsun, - deyə cavab verdi.

Bu aralıq qadınlar da yetişib arabamazi araya aldılar, anamla görüşürlər...”.

Obanın axarlı-baxarlı yerində Kərim babanın hazırladığı çubuqlarla ailənin alaçığı qurulur. Arançılarn yaylaq güzəranı qaydaya düşür.

Təhkiyəçi yaylaqdakı “məşğələləri” ilə bizi tanış edir: “Yavaş-yavaş oba uşaqlarına alışdım. Hər gün çayımı içəri-çiməz alaçıqdan çıxardım. Uşaqları tapıb çiyələk, göbələk toplamağa, ya dərədə balıq tutmağa gedərdik. Bu dərə başdan-başu su qaynağı idi. Hər ağacın, hər daşın dibindən su sızır”.

Təhkiyəçi bəsirətli uşaq gözü ilə öz marağındadır. O, “Hər gün çayımı içəri-çiməz alaçıqdan çıxır”, təbiətə telosir. Çiyələk, göbələk toplamağa gedir. Dərədə balıq tutmağa qaçır. Dərə nə dərə, başdan-başu su qaynağı. Hər ağacın, hər daşın dibindən dupduru su sızır.

Romantizmin nəzəriyyəsinə doğma yurda, ana torpağa “kult” - parəstış bildirilir. Bütün romantizmə, eləcə də romantiklərə xas olan bu cəhət Abdulla Şaiqin yaradıcılığının yol yoldaşdır, “yaddan çıxma”dır. Yurd duyğusunu yazıcının həm ümumi yaradıcılığında, həm də bu mövzulu xüsusi əsərlərində izləmək mümkündür.

Onun ana yurdu canlandırılan xüsusi mövzulu əsərlərindən biri “Köç”dür. Bu köç yazıcının dünyaya göz açdığı Borçalı elinin köçüdür.

Borçalı aralı - dağı olduğundan, köç yerli camaatın

Sadə uşaq marağının ayləncələri kimi görünən bunlar eyni zamanda təbiətin öyrənilməsidir, onun dərkidir. Əlbəttə, təbiətin dərkə təbiətə məhəbbətdən qidalınır: "Mənəm quş balasına olan məhəbbətəmi oxuculara qələmlə anlarda bilməyəcəyəm. Bu kiçik, məsum heyvanları dəlicəsənə sevərdim. Bir quş balası tapdıqda o qədar sevinərdim ki, dünyalara sigmazdım". Onun toyuq-cücəyə dən verəndə keçirdiyi hallar da bunları təsdiqləyir: "...hamısı boyunlarını bükürək, gözəlləri aşağıdan-yuxarıya özümə dikib baxardı. Bilsəniz o məsum baxışlar qəlbimə nə qədər toxunardı! Biihtiyar ovçumdakı dəni yərə səpərdim..."

Yaylağın səhərləri, axşamları öz canlanmaları ilə xüsusi öyrənilməliymiş. Bu bərədə ayrıca söz açılır. "Bu yerlərin səhərləri, axşamları mənə hər şeyi unutturdu. Axşamlar qoyun-quzu mələşə-mələşə obaya dönrək səsdən qulaq tutulurdu".

Mal-qaradan əlavə, oba axşamlarının, səhərlərinin mənzərəsini çölün bəşəli tamamlayır: "...səhərlərin, axşamların qanadları ucundan yayılan sərinlik, dağ çəklərinin, cökə ağaclarının rəyihəsi, qoruqlarda, tarlalarda biçilmiş taze otların gözəl ətri, meşənin axşamları, səhərlərə məxsus rütubət qoxusu, bulaqların şırıltısı, quşların ötüşməsi, quzuların mələşməsi, iltirən hürüşməsi bir-birinə qarışaraq, obaya başqa bir rəng, başqa bir şəkil verirdi..."

Təbiət yaylaq obalarının axşamlarına, səhərlərinə, beləcə, başqa bir rəng, başqa bir şəkil verir. Bu obaların mənzərələrində seçilən bir də çobanlardır. "Dağlar sultanı" çobanlar. Hər gün qoyunlar səhəli dəqlərə yayıldandan sonra obada eşidilən çobanların lütək səsidir. Təbiətin zümzüməsinə qarışan lütək səsləri. "Oruc adlı bir çoban gözəl lütək çalır. O, lütək çalırkan qoyunlar işlahla otlar, arabir qulaqlarını qırparaq o səsi dinlədilər... Gözəl səsin, gözəl çalğının heyvanlara nə qədər böyük təsir olduğunu gözümlə gördüm...". Gözüylə gördüyünü danışır ki, bir gün qoyunları Novçalı bulağına su içməyə yönələn Oruc çoban lütəyini ələ bir yanqılı çalır ki, sürü dərhal dayanır, musiqini dinləyir.

Oba sakinləri iki nəfərə təmsil olunur: Kərim baba və onun arvadı - Ayrim qızı. Bu dağ adamları o yerlərin təbiəti kimi səxavətlidirlər. Bunların hərəsi ayrıca təndirlər, əsərdə xüsusi başlıqla təqdim olunur. Bunlar da yurddur, yurdun adamlarıdır. Oba adamları Kərim babanın və Ayrim qızının cizgilərindən, xarakterlərindən görmək olur. Kərim baba "Yaşlı olduğu halda daim açıq, geniş çöllərdə yaşamış, bu adamın üzü ətili, yanaqları qıpırmızı, canı sapsağlam idi. Bu adamın hərə-kəmindən və simasından gəncliyində çox igid və qoçaq olduğu anlaşılırdı. İndi belə fikri-zikri dəima ovda və şikarda idi".

Arvadının məşğuliyyəti bir başqa sahədədir. "Ayrim qızı qısa boylu, kök bir qadın idi. Kiçik qumral gözləri, ay kimi yuvarlaq üzü var idi. Bu çalışqan, namuslu qadının üzündə kişilərə məxsus bir heybat vardı... Gündüzləri bir yandan bizim evdə çalışib-çapalayar, bir yandan da öz evinin işlərini görərdi. Meşədən şələ-şələ odun daşıyır, sac asar, çörək bişirir, özgələrinin inəklərini, qoyunlarını sağır, nehrə çalxayar və yorulmaq nə olduğunu bilməzdi".

Bu qısa təqdimatlarında dağ adamlarının cizgiləri ilə yanaşı onların məişəti əks olunur. Ayrim qızının məşğuliyyətləri onların məişətlərinin mənzərəsidir. Kərim babanın atasından qalma köhnə bir lüfəngi vardı. "İgid atadan igid oğula bir lüfəng, bir də at qalar" - deyirdi. Naxırçılığın, ovçuluğu ilə bərabər, müdrikliyi ilə türk kahinlərini andırırdı. Lütək çalar, sümüsi qayırar, hələ bayalı-şikəstəsi də ağzından düşməzdi. Bir sözlə, öz ələmi ilə romantik bir qocadı.

Kərim baba yarınaxırçı, yarıovçudur. Ovçuluğu ona atasından qalmadı. Məqsədimizə müvafiq olaraq, hələlik ovçuluq məsələsi daha maraqlıdır. Maraqlıdır ona görə ki, burada canlı təbiətə romantikləri də düşündürən bezi münasibətləri sezmək olur.

Kərim babanın atasının ovçuluğundan qalan xatirələrdən ikisi diqqətli çəkir. Birincisi odur ki, atası bir gün maral ovuna çıxıbmiş. Dərədə kök bir maral bucağını görüb ovlayır. Maralın oltından kabab bişirib yeyir...

Ələ buradaca digər bir romantizm ədəbiyyatında - İngiltərədə marala münasibəti xatırlamaq olar. Müəyyən olur ki, İngiltərənin klassik şairləri vaxtilə maralı bir ot mənbəyi, onun oltından xörəklər hazırladığı məzmununda təsvir etmişlər.

İngiltərənin romantikləri arasında marala iki cür münasibət olmuşdur: köhnə qayda ilə maralı ovlamaq və bir də onu qoruyub himayə etmək. Məsələn, romantiklərdən Valter Skottun qəhrəmanları ələ keçirmişdiki kimi, maralı heyltilənmədən ovlayırdılar. İngiltərə romantizmində təbiət şairi kimi tanınan V. Vordsvortun "Nart-Nar-Well" (maralın cold qaçışı) şeirində isə ovu təqibinə maruz qalan maralın mədaliyyəsinə qalxılır. Romantizm nəzəriyyəsində bu, təbiətin xeyirxahlığı qarşısında insanın müqəddəs borcu kimi qiymətləndirilir.

Həmin mövqedən yanaşanda, Kərim babanın atasının maralı öldürüb kabab etməsi də təbiətə o köhnə ədəd münasibətin qalıqı kimi seçilir.

Kərim babanın atasının ovçuluğundan qalan ikinci xatirə daha ibrotimizdir. Kərim babanın atası həmin o vaxt, maralı ovladığı gün dərələrə qatı duman çökdiyindən yol-iz itib-batır. Kişi o gecəni bir mağarada keçirməli olur. Gecənin bir vaxtı ayılır: "...əlimə bir heyvan quyruğu toxundu: bu bir pələng quyruğu idi. Mən mağaraya sığındığım zaman o, oyaq imiş. Çünki yatmış olsaydı, xorultusunu eşidərdim. Bu igid heyvanın mənə bir qonaq kimi mağarasına qəbul etdiyinə şübhəm qalmadı. Özümlə itirdim. Amma qorxmadım. Çünki bu heyvanın comerdiliyinə əmin idim".

Pələngin kişini bir qonaq kimi mağarasına qəbul etməsi, kişinin ondan qorxmaması, bu heyvanın comerdiliyinə əmin olması, - bütün bunlar təbiətə romantik ümidlərə uyğun gəlir.

Buna bənzər bir əhvalat İngiltərənin digər romantiki V. Bleykin "The little girl lost" ("İtmiş qız") şeirində təsvir olunur. Meşədə yolu azmış bir qız uşağı gəcə vəhşi heyvanların arasında qalır. Qoca bir şir uşağı öz mağarasında yatırı, onu qoruyur.

Kərim babanın özünün pələngə qarşılaşması bir başqa vəziyyətdə baş verir: "...Bizim Borçalı meşələrində pələng olmadığını bilirsiniz; ancaq qabaq zamanlarda varmış... kəndin yaxınlığında bir pələng görünmüşdü... Bir gün eşitdim ki, kəndin yaxınlığında pələng üzünə inək parçalayırdı; ağlım başımdan çıxdı. Tüfəngi götürüb gətdim..."

Pələngin Kərim baba ilə da rastlaşması sakit ölüşdür. Kərim babanı görən kimi "pəncəsi ilə acıqlı-acıqlı yeri eşir, cırmaqlayırdı. Bir az da getmişdim ki, birdən-birə pələng yerindən atılıb, bağıra-bağıra üstümə gəldi". Göründüyü kimi, hücum pələngin tərəfindən başlayır. Kərim baba dərhal qayanın arxasına çakılır. Pələngin öz ovu üstünə üç dəfə atıldıqını, ağır müvəffəq olmasa, küsüb gedəcəyini yaxşı bilən Kərim baba iki dəfə qonur bilir. Üçüncü dəfə pələng düz Kərim babanın üstünə atılır. Kərim baba nişan alıb havada ikən ov vurur. Nəriləyib keçən pələng Kərim babanı kövrəldir: "O igid heyvanı öldürdüyümə peşman oldum, ürəyim kövrəldi, gözəllər yadırdı. Tüfəngimi bir tərəfə atıb qabağında diz çöktdüm. Başımı qollarım arxasına alıb üzündən-gözündən öpdüm".

Bəlkə də qaribə görünən bu vəziyyət romantik bir qocanın təbiətə münasibətidir. Bu, pələngə qəsd yox, məcburiyyət qarşısında görülən tədbirdir. Bir yandan o, kəndə ziyan verən, inəklərini parçalayan yirticini zərərsizləşdirmək, digər yandan öz romantik mənaviyyəti ilə pələngə qıymamaq borcu qarşısında qalmışdır. Qəlbən qiymətdəki pələngi meylli qabağında diz çöküb gözləri yaşarması, üzündən-gözündən öpməsi həmin mənaviyyətə borcundandır.

Oz təbiəti etibarilə xeyirxah olan bu romantik qoca pələngin yirticiliq xislətini deyil, onun-igidliyini görüb qiymətləndirir. Peşmançılıqla: "Borçalı torpağında bir igid var idi, o da bu gündən yasırmır..."

Əsərdə daha bir ov səhnəsi vardır. Əlbəttə, bu, yurdun təbiətindəndir. O yerlərin vəhşi heyvanlarla zənginliyindəndir. Təbiətin quynunda yaşanan yaylaq günlərinin həm də ov hadisələri ilə keçməsi bununla bağlıdır. Dərədə, dağda, meşədə baş verən hər ov səhnəsi hadisələri təbiətə doğru daha artıq yaxınlaşdırmış olur ki, bu da öz növbəsində romantik amala yaxınlıqdır.

Bu dəfəki ov hadisəsi obanın daha bir güşəsinə bizi tanıdır, təbiətinin canlı üzvü olan daha bir çöl heyvanını nişan verir: "Obamızın şimal tərəfi qərbdən-şərqə doğru zıcanmış çılpaq qayalıq, daha sonra qalın bir meşəlik idi. Dərə, qərbə doğru getdikcə qayalıq, dağlıq, iri və oyuq daşlarla dolu yerlərdən ibarət idi. Biz oralara getməyə qorxardıq, çünki kəndlilər "ayi var" deyə bizi qorxutmuşdular... Obada "Dursunu ayı basib" - deyə sas qopdu. Kəndlilər dəyənək, tüfəng, it götürüb gətdilər. Bütün oba axdı. Mən də camaatla qoşulub gətdim".

Kəndliləri Dursuna çalanda artıq təhlükə sovuşmuşdu. Dursun danşır ki, "öz yuvası ağzında iki balası ilə oynayan yəke bir ayı ilə üz-üzə gəlir. Ayı Dursunu görünəcə arxasına düşür, Dursun qaçır, ayı qovur". Təhlükənin yaxınlaşdığını görəndə Dursun lüfəngini işə salır, ayını vurub yarılayır. Yaralı ayı indi də kəndin iltirəsinə hücum edir. Kəndlilər onu öldürməli olurlar. Ayının balalarını isə evə gətirib onları himayə edirlər.

Bunlar hamısı yaylaq təbiətinin ayrılmaz hissəsi olan çöl heyvanları ilə müxtəlif şəraitlərdə qarşılaşmalarıdır. Kərim babanın atasının maralı vurmaı, pələngin isə kişini gəcə öz mağarasına "qonaq" qəbul etməsi, bunun əvəzində kişinin maral budunu pələngə verməsi, Kərim babanın özünün məcburiyyət qarşısında qalıb pələngi öldürməsi, sonra da peşman olub gözələri yaşarması, yenə də məcburiyyətdən Dursunun ayını vurmaı, ayının balalarının kəndlilərin evə gətirib himayə etməsi.

Maralın öldürülməsindən və özünümədəli məqsədlə məcburiyyət qarşısında görülən tədbirlərdən başqa oba adamları təbiətə əsasən ehtiramlıdır. Onların çöl heyvanlarına göstərdikləri qayğı romantizm təbiətə məlum münasibətlə səsəşif.

Yurdun təbiətinin canlı üzvlərini bir tərəli qaçarlarsa, digər tərəli ucaırlar. Yaylaq günlərinə ucaırlar da təmaslar olmuş. Əsərin "Can qorxusu", "Sümüsi" və "Biçin" başlıqlı hissələrində dağ quşlarından bəhs olunur.

"Can qorxusu" hekayəsində sentyabrın istli bir günündə baş verən əhvalat nəql olunur. Yaylaq çilərin sərinliyi çəkilib istirahət əladikləri bir vaxtda "bir quş alaçığın ağzından ildırım kimi sığı-yıb, yükün altına soxuldu... qaradaşım yük altında bir bucağa sığınmış quşu qaldırıb, sevinsə-sevinsə:

- Tutdum, kəklikdir - dedi".

Dağ kəkliyinin də qənimli varmış. Dağlar ot yeyən öyri dimdik quzğunlarla yanaşı, yirtici qızıl quşların da məskənləmiş. İndi kəkliyi qovan ələ qızılquşmuş. Kəklik də tənliyib özünü alağa salır. Hələ də alaçığın üzərində fırlanan qızılquş qovurlar. "Qızılquş pəncəsindən qurtarıb özünü insan əlində əsir görən kəklik həyəcanla çırpırır... oğlum, bu heyvan bizim evə sığınmışdır, onu azad edin; baxsanız ə, qorxusundan yazığın ürəyi ağzına gəlir - deyə anam cavab verdi... Qardaşım quşu birdən-birə havaya ataraq:

- Uç, gəll - dedi".

Kəklik uçub meşədə görünməz olur.

İkinci əhvalat da qızılquş bərədədir. Kərim babanın bu söhbəti əsl təbiət dərvidir: "Qızılquş yuvasını çox vaxt su kənizində, uca ağacların başında tikir. Balaları yumurtadan çıxan kimi ovladığı quşları öldürüb qanımlı içər, sonra da o qanı quşub balalarına yedirər. Balaları bir qədər böyüdükdən sonra ovladığı quşu su kənarına aparar, tükürünə yolar, cəmədyini suda təmiz yuduqdan sonra parçalayıb, balalarının qabağına atar. Balaları qanadlanıb uçmağa başladığı vaxt tutduğu ovu gətirib yuvasının ağzına buraxır, quş ölmə pəncəsindən qurtarıdığını görünəcə, pırlıdayıb uçmaq istərkən qızılquş balaları hücum edər, dərhal onu tutub yeyirlər. Anası balalarına bu cür ovçuluq öyrədir".

Dağ camaatı qoruy yerini biçən zaman quşların heyatında qəmlı bir hadisə baş verir. Qalın otlaqda görünməz olan quş balalarından birinin ayaqlarını oraq kosir. Bundan müəssir olan təhkiyə-

çi: "Qəlbimdə acı bir hiss doğurdu. Topal heyvan, səni artıq kim bəsləyəcək? - dedim. ...bu gün də o qanlı vəqəni unutmamışam".

Yaylaq günləri yağışlı günlərdir. O günlərin biri ilə "Yağış" fəslində tanış oluruq.

Dağın buludu da özünəməxsusmuş. Dağda adi, yağış yağdıran və həttə tulan qoparan buludlar olumuş. Bunları seçib fərqləndirmək gərəkdir. "Kərim baba... göyün şimal tərəfindəki kiçik qara buludu göstərək: - O ilan quyruğu kimi qara buludu görürsüz? Çox ziyankar buluddur, - dedi. - Bu, ziyansız keçməyəcək... Buna oynaq bulud deyirlər... Bu, hər yeri gəzər, amma çox durmaz. Bir saat yatsa, aləmi tufana verər. İki saat çəkməz ki, toyuq kimi balalarını başına yığib gəzməyə başlar".

Həqiqətən də, o "ilan quyruğu oynaq bulud" pusquda durmuş kimi gecə gəlir. Şiddətli yağış ilə görünməmiş tulan qoparır. Yağış damcılarını dəyənin üstündəki keçəni uğultu ilə qamçılıyır, içəridə isə sel axıb gedir. Adamlar sarsılır.

Yaxşı ki, bu hal uzun sürmür. Dağ yerinin təbii xassəsi olan bu cür hallar romantizmde təbiətin demonikliyi, təbiətdəki qəddar qüvvələrin əməli kimi seçiyələndirilir.

Səhər açılır, hava sakitləşir, gün çıxır, göyün üzü təmizlənir. İndi təbiət bir başqa halda, özge görkəmdədir. "Gecəki yağışdan çiçəklərin, yarpaqların uclarından sallanan damlalar günəşin al şaflaqları altında almaz dənələri kimi parıl-parıl parıldayır, ətrafına incə telli nurlar saçır. Kiçik-quşlar yaşıl budaqlarda qanadlarını günəşə doğru açaraq həm qurudur, həm də gözəlliklə baxır, o lətifətə bürünmüş təbiəti dadlı nəğmələri ilə alqışlayırdılar".

Bunlar dağ səhərinin bir lövhəsidir. Gecəki yağış tufanı ilə səhərin bu lövhəsi arasındakı kəskinlik romantizmin kontrast təliminə bir nümunədir.

Nəzərdən keçirdiklərimiz daha çox yurdun natural təsvirləri kimi seçilir. Yaylaqçıların şahidi olduqları mənzərələr, təbiət mənzərələri, dağ sakinlərinin məişəti - bunların hər biri natural təsvirlər, Şaiqin romantizmində naturalizm əlamətləridir.

Şaiqin "Köç" adında bir şəri də var. Şer də elin yaylaqlara köçünü əks etdirir. Yaylağa köçlər ilə may ayından - yurdun dağ yollarına, meşələrinə sə-s-küy düşməsi ilə başlayır.

Bu şer mənzərə şeridir. Mənzərə - romantiklərin daim can aldıkları ifadə formasıdır.

Mənzərənin təmiliqə naminə ona bütövlükdə baxaq.

...Bir çay کنارında düşürlər axşam,
Səfəli bir yerdə olurlar aram.
Od qalayib qızlar suya gedirlər,
Qocalar yığıb söhbət edirlər.
Rahət edir cavanlar malı, atı,
Çoban tütək çalır, oxur bayatı.
Bir tərəfdə sürü, nəxir otladır,
Bir tərəfdə colma-çocuq oynadır.
Gecə olur, başlarını atırlar,
Arabalar arxasında yatırlar.
Məhlab gecə. Göydə uduzlar axır,
Seyrək buludlar arxasından baxır.
Meşə, dağ-daş sükut içində inlər,
Yalnız hürür orda-burda köpəklər.

Dağlara köç edən elin məişəti və təbiət, təbiətin qoynunda insanlar, onların çulğalaşmış mənzərəsi. Tipik köç mənzərəsi.

Yaylaq həyatının məişətində və məşğuliyyətində sakinlərdən bən çox çobanları görürük. Yaylaqlardakı insan və təbiət qarşılıqlıdır dağlarla, dərələrlə, yaşıl çəmənlərlə, buz bulaqlarla təkbətək qalan çobanlardır.

Şaiq bir il sonra həmin mühlidən məşhur "Dağlar sultanı" şerini yazır. "Dağlar sultanı" adı ailtin da çobanlar nəzərdə tutulur.

Əsərdə çobanlar təbiətlə birləşir. Onlar yənə də təbiətin qoynunda, təbiətlə baş-başadırlar.

Urmanın çobanının məskəni təbiətdir. Hamıdan erkən təbiətə çıxan da onlardır.

Dan atınca Xoruz, beçələr banlar,
Dağ-dərədən çəkilməmiş dumanlar,
Sürüsünü yayar dağa çobanlar
Təbiətin zövqünü onlar alar.
Bu yerlərin sultanıdır çobanlar,
Həm bəyidir, həm xanıdır çobanlar.

Bununla çobanın təbiətlə bir növ ülfətinin əsası qoyulur. Dan atandan, dağdan, dərədən duman çəkilməmişdən çobanlar sürüsünü dağlara yayır.

Sən beyt o yerlərdə çobanların yerini, mövqeyini müəyyənləşdirir. Çobanlıq-sultanlıq, bəylik, xanlıq mərtəbələrinə yüksəlir.

Bu sultanlıq səfəliq sultanlıqdır. Siyasətdən, məkrdən uzaq çobanın, "təbii adam"ın saf təbiətin qoynunda qurduğu sultanlıqdır.

Əvvəldən axıra bütün bəndləri bu beyt müşayiət edir.

Təbiətin qoynundakı o səfəliq sultanlığının florası, faunası təqdim olunur.

Gözəl olur bu yerlərin səhəri,
Məncə vardır dünyalarca dəyəri,
Quşlar oxur, səbə açar gülləri...

Yaylaq səhərinin tərəvəlləri: quşlar oxur, səbə açır gülləri.

Günəş yaxın dağın ucundan doğar,
Buludları gözəl rənglərə boyar,
Dumanları dağlara doğru qovar...

Yaylaq səhərinin bir əlaməti odur ki, günəş sanki yaxınlıqdakı dağın ucundan doğur. Günəş doğan kimi dumanlar da dağlara çəkilir.

Gül-çiçəkdir bu yerlərin otlığı
Durna gözü kimi vardır bulağı.

Çobanın sürüsünə bu yerlərin gül-çiçəklili ollaqları, durna gözlü bulaqları var. Çoban daim təbiətin fonundadır.

Hara baxsan - çöla, yamaca, dağa,
Çoban görərsən söykənib çomağa,
Qoymaz gözədən sürüsünü ırağa,
Bu sürüyə həm nökrədir, həm ağa.

Sürüsünü gözədən ırağa qoymayan çoban, eyni zamanda, bu dağların keşikçisidir.

Çomaq əldə dolaşır dağı, daşı,
Qoyun, quzu, köpək, tütək yoldaşı.

Bu iki misra ilə çobanın portreti tamamlanır: çoban əlində çomaq, toqqasında tütək, qarşısında qoyun, quzu, yanında köpək.

Ömrü belə gözəl yerlərdə keçən çoban, əlbəttə, xoşbəxtdir.

Yaylağın olu, çiçəyi solanda, çoban daha dağlarda qalmaz, köçər.

Şer bütönlükdə dağlar sultanı olan çobanlıq, dağların qoynunda əzəmətlə ucalan əbədi abidədir.

Dilbər ZEYNALOVA MİLLİ XARAKTERİN CAHANDAR AĞA ÖRNƏYİ

Təkcə görkəmli xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlının yaradıcılığında deyil, bütövlükdə XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatında əsl nəsr hadisəsi olan "Dəli Kür" romanı milli-mənəvi həyatımızın orijinal inikasını təqdim etmək baxımından misilsiz bir əsərdir. Bu roman ən xırda etnoqrafik cizgi və epizodik obrazlarından tutmuş, xəlqi koloritli geniş epik lövhələrinə, güclü milli xarakterlərinə qədər bütün struktur elementləri, süjet və kompozisiya səbəksəsi ilə xalq ruhunun ifadəsidir. Əsərin başlanğıcından diqqət önünə çəkilən etnoqrafik mənzərələr silsiləsi yazıçının qələmə aldığı romanda hənsi ovaqla kökləndiyini əvvəlcədən açıq şəkildə bürüzə verir. Romandakı təhkiyə tərzli, təsvir üslubu da öz fərdi səciyyəsi ilə seçilir. Sanki müdrik, nurani bir ağsaqqal, ağır-

ağayana bir təmkinlə başına yığışanlara elat həyatının olub-olmuşlarına bağlı hekayət-əhvalət denişir. Bu hekayətçi - romanın müəllifi folklor və etnoqrafik həyatın, bütövlükdə xalq ruhunun gözəl bilicisidir. O, öz təhkiyəsi, söyləçilik üslubu və təsvir-təqdim manerəsi ilə oğuznaməçi ozanın, dastançı aşiqin epik ənənəsini davam etdirir.

Epik ənənənin davamı həm də yazıçının yaratdığı obrazların simasında öz əksini tapır. Azərbaycan milli xarakterinin unikal ifadəsi olan Cahandar ağa obrazının dəxili və zahiri portret cizgilərinə, eləcə də dünyabaxış tərzinə görə bir çox cəhətdən dastanlardakı cəngavər - bahadır modelinin parametrlərinə uyğun gəlməsi bu baxımdan tamamilə təbii görünür.

Cahandar ağa Azərbaycan milli xarakterini ifadə edən rəmzi, ümumiləşdirici bir obrazdır. Bu obrazın davranış və xasiyyəti əsl azərbaycanlı kişisinin mentalitet keyfiyyətlərini özündə cəmləşdirir: mərdlik, qeyrətlik, igiddir, sərt və sözbütövdür. Ər kimi, ata kimi, qardaş kimi qürurlu və ağır təbətəlidir. Şərəf və həysiyyət hissi onda güclüdür. Bunlar Azərbaycanlı - türk kişisi üçün bütün tarix boyunca səciyyəvi cizgilərdir. Bu səbəbdən də İsmayıl Şıxlının yaratdığı obraz öz genetik